

TARJIMADA LINGVOKULTUROLOGIK REALIYALARNI IFODALASH MUAMMOLARI VA ULARNING YECHIMLARI

Abdiyeva Sevinch Muzaffar qizi

ToshDO‘TAU 4-kurs

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada lingvokulturologik realiyalarni tarjima jarayonida ifodalashda uchraydigan muammolar va ularni hal etish yo‘llari yoritilgan. Madaniy realiyalar xalqlarning ijtimoiy hayoti, urf-odatlar, mentaliteti va tarixiy taraqqiyotini aks ettiruvchi leksik birliklar hisoblanadi. Shu bois ularni tarjima qilishda nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, etnologiya va kommunikativ kompetensiyalar ham muhim o‘rin tutadi. Maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi realiyalar misolida tahlil o‘tkazilib, ekvivalent tanlashdagi ilmiy yondashuvlar, strategiyalar va amaliy yechimlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: lingvokulturologiya, madaniy realiya, tarjima strategiyasi, ekvivalentlik, milliy kolorit, madaniyatlararo kommunikatsiya.

Annotation. This scientific article highlights the problems encountered in expressing linguocultural realia during the translation process and the ways to solve them. Cultural realia are lexical units that reflect the social life, customs, mentality, and historical development of nations. Therefore, in translating them, not only linguistics but also cultural studies, ethnology, and communicative competencies play an important role. The article analyzes examples of realia in English and Uzbek languages and examines scholarly approaches, strategies, and practical solutions for choosing the appropriate equivalents.

Keywords: linguoculturology, cultural realia, translation strategy, equivalence, national color (national colouring), intercultural communication.

Аннотация. В данной научной статье освещаются проблемы, возникающие при передаче лингвокультурологических реалий в процессе перевода, а также пути их решения. Культурные реалии представляют собой лексические единицы, отражающие социальную жизнь, обычаи, менталитет и

историческое развитие народов. Поэтому при их переводе важную роль играют не только лингвистика, но и культурология, этнология и коммуникативные компетенции. В статье на примере реалий английского и узбекского языков проводится анализ, рассматриваются научные подходы, стратегии и практические решения при выборе эквивалентов.

Ключевые слова: лингвокультурология, культурная реалия, стратегия перевода, эквивалентность, национальный колорит, межкультурная коммуникация.

Tarjima insoniyat tarixida madaniyatlararo muloqotni ta'minlovchi eng muhim vositalardan biridir. Har bir til muayyan xalqning dunyoqarashi, qadriyati va ijtimoiy tajribasini o'zida mujassam etgani bois, uni boshqa tilda to'liq ifodalash ko'p hollarda murakkab kechadi. Ayniqsa, madaniy realiyalarni tarjima qilishda lingvokulturologik farqlar sezilarli darajada namoyon bo'ladi.

Madaniy realliyalar – bu xalqning o'ziga xos urf-odatlar, kiyim-kechagi, taomlari, bayramlari yoki tarixiy shaxslarini ifodalovchi so'z va iboralardir. Masalan, o'zbek tilidagi *do'ppi, sumalak, Navro'z, belbog'* kabi birliklar boshqa madaniyatlarda aynan ekvivalentga ega emas. Xuddi shuningdek, ingliz tilidagi *Thanksgiving, pub, Oxford, Halloween* kabi tushunchalarni o'zbek tiliga tarjima qilishda kontekstga mos yondashuv zarur bo'ladi.

E. Nida o'zining “Dinamik ekvivalentlik nazariyasi”da tarjima jarayonida asosiy maqsad — “matnning ta'sir kuchini saqlagan holda” mazmunni ifodalash ekanini ta'kidlaydi.[1964, b.45] Shunday ekan, madaniy realiyalar tarjimasida so'zning shakli emas, uning mazmuni va madaniy konnotatsiyasi muhim hisoblanadi.

Lingvokulturologiya — til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqani o'rganadigan soha bo'lib, tarjimashunoslikda realiyalarni to'g'ri tahlil qilish uchun zarur nazariy asosni yaratadi. Realliyalar tilda xalq madaniyatining “kodlari” sifatida mavjud bo'lib, ularni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

- Etnografik realiyalar: xalq kiyimlari, taomlari, turmush buyumlari (*do'ppi, chapan, sumalak*);

- Ijtimoiy realiyalar: milliy institut va lavozim nomlari (aksakal, mahalla, tuyona);
- Geografik realiyalar: joy nomlari, tabiiy obyektlar (Farg‘ona vodiysi, Amudaryo);
- Tarixiy realiyalar: muhim tarixiy davrlar yoki shaxslar (Amir Temur, Jadidchilik, Buyuk Ipak yo‘li). [Karimov, 2020, b.47]

Bu birliklar xalqning milliy o‘ziga xosligini ifodalab, tarjimon oldida semantik ekvivalent tanlash masalasini yuzaga keltiradi.

Bassnettning fikricha madaniy realiyalar tarjimasi til, madaniyat va kontekst o‘rtasidagi uzviy uyg‘unlikni talab etadi. [2014, b.66] Har bir til o‘z madaniyatining mahsuli bo‘lgani uchun, realiya so‘zlarni tarjima qilishda faqatgina til birliklarini emas, balki ularning orqasida turgan milliy tafakkur, tarixiy tajriba va madaniy qadriyatlarni ham hisobga olish lozim. Shu bois bu jarayon nafaqat lingvistik, balki madaniyatshunoslik, semiotik va pragmatik tahlilni ham talab qiladi. Masalan, bir xalq madaniyatida oddiy maishiy tushuncha sifatida qabul qilingan birlik, boshqa madaniyatda muhim diniy yoki ramziy ma’no kasb etishi mumkin. Shu sababli realiyalar tarjimasida mazmuniy moslik (semantic equivalence) bilan bir qatorda madaniy moslik (cultural adequacy) tamoyili ham muhim ahamiyatga ega.

Madaniy tafovutlar ko‘pincha tushunarsizlik yoki noto‘g‘ri talqinga olib keladi. Bu ayniqsa badiiy tarjimalarda yaqqol seziladi, chunki realiyalar asarning milliy koloritini shakllantiradi. Agar tarjimon madaniy konnotatsiyani to‘liq anglamasa, matn o‘zining milliy ruhini yo‘qotadi. Shu sababli tarjimon uchun nafaqat tilni bilish, balki madaniyatlararo kompetensiyaga ega bo‘lish zarur.

Yana bir muhim jihat – kontekstni to‘g‘ri tahlil qilish. Bitta realiya so‘z turli kontekstlarda turlicha ma’no kasb etishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi *tea* so‘zi faqat “choy” emas, balki ingliz madaniyatida “*nonushta, kechki choy ichish marosimi*”ni ham anglatadi. Xuddi shuningdek, o‘zbek tilidagi *mahalla* so‘zi “*geografik joy*” emas, balki ijtimoiy institut sifatida milliy hayot tarzini ifodalaydi. Shu sababli tarjimon madaniy realiyalarni tarjima qilishda uch darajada ish olib boradi:

1. Lingvistik daraja – soʻzning leksik va grammatik shaklini aniqlash;
2. Madaniy daraja – soʻz ortidagi urf-odat, qadriyat yoki tarixiy maʼnoni tushunish;
3. Kommunikativ daraja – maqsadli auditoriya uchun eng mos ifodani tanlash.

Shunday qilib, madaniy realiyalar tarjimasidagi asosiy muammolar ekvivalentning yoʻqligi, madaniy tafovut, konnotativ farqlar va estetik yoʻqotish kabi omillar bilan belgilanadi. Ularni bartaraf etish uchun tarjimon keng madaniy dunyoqarash, tahliliy fikrlash va ijodiy yondashuvni uygʻun qoʻllay bilishi zarur.

Tarjimonda baʼzan tarjima qilish jarayonida quyidagi muommoli vaziyatlarga ham duch kelishi mumkin:

1. Ekvivalentning yoʻqligi: Masalan, *mahalla* soʻzining ingliz tilida aniq ekvivalenti yoʻq. “*Neighborhood*” qisman yaqin boʻlsa-da, u ijtimoiy jihatdan oʻzbekcha “*mahalla*”ning funksiyasini toʻliq ifodalay olmaydi.
2. Madaniy tafovut: *Sumalak* yoki *Navroʻz* tushunchalarini boshqa madaniyat vakillariga tushuntirish uchun tavsifiy tarjima zarur boʻladi.
3. Konnotativ tafovut: Ayrim soʻzlar turli madaniyatlarda ijobiy yoki salbiy maʼno kasb etishi mumkin.
4. Estetik yoʻqotish: Badiiy asarlarda milliy koloritni yoʻqotmaslik uchun soʻz oʻyinlari va ramzlar saqlanib qolishi lozim.

P. Nyumarkning fikricha, “madaniy soʻzlar tarjimasida muhim jihat – ularning kommunikativ qiymatini yoʻqotmaslikdir”, yaʼni tarjima oʻquvchi uchun oʻsha madaniy konnotatsiyani uygʻotishi kerak. [1988, b.95-96]

Madaniy realiyalarni tarjima qilishda tarjimonlar bir necha strategiyalardan foydalanadilar:

1. Transliteratsiya: soʻzni asl shaklda saqlash (doʻppi – doppi, sumalak – sumalak).
2. Tavsifiy tarjima: soʻz maʼnosini izohlash (belbogʻ – a traditional Uzbek men’s waist belt).
3. Analogik tarjima: boshqa madaniyatdagi oʻxshash birlik bilan almashtirish (Navroʻz – New Year festival).
4. Izohli tarjima: tarjimada yoki izoh sifatida madaniy maʼlumot keltirish.

5. Kontekstual adaptatsiya: tarjimani maqsad auditoriyasiga moslashtirish.

Masalan, *pub* soʻzini oʻzbekchaga “*pab (bar)*” deb transliteratsiya qilish mumkin, lekin bu soʻzning ijtimoiy va madaniy mazmunini toʻliq ochish uchun inglizlarda doʻstlar uchrashadigan jamoat joyi kabi tavsif ham kiritiladi. Aksincha, oʻzbek tilidagi *tuyona* soʻzini ingliz tiliga *wedding gift money* deb izohli tarjima qilish, maʼno va madaniy mohiyatni saqlab qolish imkonini beradi.

A. Lefevere tarjimani “madaniyatlar oʻrtasidagi muzokara” deb ataydi va tarjimonning vazifasi – “asl matnni oʻz madaniyatida yangidan yaratuvchi” ijodiy shaxs ekanini taʼkidlaydi. [1992, b.12]

Quyidagi jadvalda ingliz va oʻzbek realiyalarining tarjima variantlari keltirilgan:

Asliyatdagi soʻz	Tarjima varianti	Qoʻllangan strategiya	Izoh
Pub	Pab (bar)	Transliteratsiya + izoh	Ingliz jamiyatidagi ijtimoiy joy
Thanksgiving	Minnatdorchilik bayrami (AQShda nishonlanadi)	Tavsifiy tarjima	Madaniy bayram tushunchasi
Doʻppi	Traditional Uzbek skullcap	Tavsifiy tarjima	Milliy kiyim turi
Sumalak	Festive dessert made from sprouted wheat	Tavsifiy tarjima	Bahor bayramiga xos taom
Mahalla	Local self-governing neighborhood community	Izohli tarjima	Ijtimoiy institut sifatida

Bu tahlil shuni koʻrsatadiki, har bir realiya uchun yagona tarjima usuli mavjud emas. Tarjimon kontekst, janr va maqsad auditoriyasini inobatga olgan holda optimal strategiyani tanlashi zarur

Lingvokulturologik realiyalar tarjimasi — bu tilshunoslik, madaniyatshunoslik va kommunikativ kompetensiya kesishmasidagi murakkab jarayondir. Tarjimon nafaqat

soʻzning lugʻaviy maʼnosini, balki uning orqasida turgan madaniy semantikani ham anglab yetishi zarur.

Madaniy realiyalarni toʻgʻri tarjima qilish:

- milliy koloritni saqlaydi;
- oʻquvchiga begona madaniyatni anglash imkonini beradi;
- asliyatning badiiy va gʻoyaviy qiymatini yoʻqotmaydi.

Shu bois tarjimonda lingvokulturologik kompetensiyani shakllantirish, har ikki madaniyatni chuqur oʻrganish va zamonaviy tarjima strategiyalarini qoʻllay olish qobiliyatini rivojlantirish dolzarb masala boʻlib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bassnett, S. 2014. Translation Studies. London: Routledge.
2. Nida, E. A. 1964. Toward a Science of Translating. Leiden: Brill.
3. Newmark, P. 1988. A Textbook of Translation. Prentice Hall.
4. Lefevere, A. 1992. Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame. London: Routledge.
5. Karimov, A. 2020. Tarjima nazariyasi asoslari. Toshkent: TDJTU nashriyoti
6. Abdullayeva, M. 2019. “Madaniy realiyalar tarjimasining lingvokulturologik tahlili.” Filologiya masalalari jurnali, №2.